

Himalayas glaciärer hotar att smälta – en beskrivning av konstruktionen NPpatient[V + att + INF.]

Maria Andersson

1. Inledning

Det har slagit mig att uttryck som exempelvis ... *där en tank med 3500 liter ammoniak hotade att explodera* är lite speciella, eftersom någonting icke levande (*tank*) står tillsammans med ett så, enligt min uppfattning, aktivt verb som *hota*. Det är inte så lätt att på rak arm komma på liknande exempel med andra verb än *hota*, eller att säga hur vanlig den här sortens semantiska uppbyggnad är. Jag har frågat mig vilka egenskaper exempelmeningen ovan har som gör att den inte uppfattas som omöjlig och vilka andra verb än *hota* som fungerar i detta sammanhang.

För denna undersökning har jag funnit det lämpligt att använda mig av ett konstruktionsgrammatiskt tillvägagångssätt. Jag försöker i denna uppsats beskriva den konstruktion som den här sortens uttryck utgör, och samtidigt söka efter uttryck som delar denna konstruktions syntaktiska, semantiska och pragmatiska egenskaper. Till min hjälp har jag haft Språkbankens korpus *Parole* och även, i viss utsträckning, *Google*.

2. Avgränsning

Egenskaperna i exempeluttrycket ... *där en tank med 3500 liter ammoniak hotade att explodera* har fått utgöra referensram för avgränsningen inom undersökningen. Den syntaktiska funktionen kännetecknas av att infinitivfrasen är ett objekt som, för avgränsnings skull, utgörs av endast infinitivmärke och infinitiv. Det innebär att exempelvis konstruktioner där V är *vara*, *bli*, *heta* eller *kallas* har

uteslutits, eftersom infinitivfrasen efter dessa verb skulle få funktionen predikatsfyllnad. Den syntaktiska beskrivningen av konstruktionen är därmed NP [V + att + INF.].

Vad gäller de semantiska funktionerna ska NP ha rollen *patient*, då den inte aktivt utför detta V, *hota*. Det innebär att bland annat de konstruktioner av denna typ som finns i *Parole* med verb som anger känslor, åsikter och andra verb som kräver att dess subjekt är en levande, tänkande varelse, som exempelvis *älska*, *hata*, *besluta* och *lova* (t. ex. ... *och Vilhelm beslöt att tända* och ... *men vi lovar att återkomma*) utgår, eftersom NP vid dessa verb har den semantiska rollen *agent*.

De konstruktioner som har studerats närmare är sådana där V, som vid *hota*, bara anger en möjlighet till att det infinita huvud verbet ska inträffa, och där utgången är osviss. Vidare har de konstruktioner som jag valt att koncentrera mig på infinitivfras med tankesubjekt, dvs. en underförstådd subjeksreferent (Lyngfelt 2003: 26ff.), (t.ex. ... *där en tank med 3500 liter ammoniak hotade att* [den skulle] *explodera*). Konstruktioner med *gå* i betydelsen ”vara möjlig” (t.ex. *den gick att laga*) avviker från konstruktionen ovan genom att det underförstådda subjektet i infinitivfrasen inte är detsamma som det i NP.

En sökning i *Parole* ger uttryck med tre olika verb som kan inta platsen V i konstruktionen, nämligen *hota*, *riskera* och *tendera*, och det är uttryck med dessa tre verb som undersökningen har begränsats till.

3. Verbens egenskaper som lexem respektive i konstruktionen

Det är intressant att se på den lexikala beskrivningen av de tre verben, för att på så sätt undersöka och jämföra egenskaperna på detta område. Beskrivningen nedan kommer från *Nationalencyklopedins ordbok*.

Hota: varnande tillkännage sin avsikt (att utsätta den tilltalade för obehagligheter). Bet. nyans (om icke levande företeelse) utgöra fara för

Riskera: utsätta sig för risken (som framgår av sammanhanget) Bet. nyanser: a) utsätta sig för risken att råka ut för b) (med konstruktionsväxling) utsätta (ngt) för risken att gå förlorat c) spec. med avs. på (större) ekon. tillgång

Tendera: visa ansatser till (visst handlande e.d.) bet. nyans: (tyckas) utvecklas i viss riktning

Enligt min uppfattning får *hota* en annan semantisk roll när det står som V i konstruktionen NPpatient [V + att + INF.] än vad man väntar sig när man ser ordet som enskilt lexem. Jag uppfattar det enskilda *hota* som ett verb med aktiv och avsiktlig innebörd, medan det i den här konstruktionen ofta får en passiv innebörd, eftersom huvordet i NP många gånger utgörs av någonting icke levande. Exempel på detta är: ... *investeringar i vägar som annars hotade att förfalla*, ... *många jobb har försvunnit och fler hotar att försvinna* och *Himalayas glaciärer hotar att smälta*.

Denna funktion står med som betonad nyans i NEO under *hota*, men jag tycker att det är intressant att se närmare på dessa uttryck då de syntaktiskt, semantiskt och pragmatiskt överensstämmer med motsvarande uttryck där V utgörs av *riskera*. I exemplen ovan liknar användandet av *hota* användandet av *riskera* i t.ex: *Stockholms Ångbåtsvarv på Beckholmen riskerar att försvinna*, *människohandeln riskerar att öka* och *en av balkarna riskerade att kollapsa*. I NEO nämns, som synes, inte den här sortens passiva funktion med möjlighet till inanimat subjekt vid *riskera*. Enligt min uppfattning liknar *hota* och *riskera* varandra semantiskt i mycket högre grad i den här konstruktionen än de gör i den lexikala beskrivningen.

Tendera skiljer sig något från *hota* och *riskera* genom att de båda senare tydligt signalerar att det infinita verbet har en negativ betydelse. I den lexikala beskrivningen har *tendera* en neutral innebörd, men i de exempel som jag funnit beskrivs i de flesta fall någonting negativt, som exempelvis i: ... *avståndet mellan väljare och valda tenderar att öka*, ... *att utbytet mellan olika grupper tenderar att minska* och *verktyg tenderade att komma bort*. I framför allt de första två exemplen ligger den negativa innebörden i en sorts allmän bakgrundsuppfattning, dvs. i den allmänna uppfattningen att t.ex. ett ökat avstånd mellan politiker och deras väljare är någonting negativt, och inte i själva det infinita verbet. Den här sortens negativa innebörd är vanlig i uttrycken med *tendera*, medan verbet i infinitivfrasen i uttryck med *hota* och *riskera* ofta har en egen, mer direkt, negativ betydelse.

Tendera används i samband med denna konstruktion liksom *hota* och *riskera* ofta i sammanhang med passiv innebörd, där subjektet är inanimat. Det är också en anledning till att jag har valt att i undersökningen fokusera på uttryck där NP har den semantiska rollen *patient*.

Det går utifrån denna egenskap att konstatera att de tre verben *hota*, *riskera* och *tendera* hör till gruppen *lyftningsverb*, dvs. verb som inte ställer några syntaktiska eller semantiska krav på subjektet, eftersom deras subjekt inte tillförs någon viss semantisk roll av dem, i det här fallet rollen som levande och tänkande varelse, eller agent. Verben får i den här konstruktionen funktionen hjälpverb. Eftersom den underförstådda subjektsreferenten i min konstruktion alltid är inanimat måste huvud verbet i konstruktionen, det infinita verbet, också vara sådant att det kan ha ett inanimat subjekt, vilket exempelvis *öka*, *smälta* och *kollapsa* kan (Åfarli & Eide 2003: 136ff.).

Konstruktionen verkar framför allt användas i skriftspråk. De exempel med *hota* och *riskera* som jag funnit i *Google* kommer relativt ofta från nyhetsartiklar, och i synnerhet exempel med *hota* återkommer i rubriker. *Tendera* återfinns i mer varierade sammanhang.

Vad gäller i vilka samband konstruktionen förekommer skiljer det sig lite mellan de olika verben. *Hota* och *riskera*, och i synnerhet *riskera*, används i de exempel jag funnit vid ett antal tillfällen tillsammans med *försvinna* eller synonymer till detta verb, exempelvis i *många jobb har försvunnit och fler hotar att försvinna*, *TV kör enbart serier och radioteatern riskerar att försvinna* och ... *betyder FN:s svaga insats att Bosnien riskerar att upphöra* (Parole). Men i stort förekommer de i varierande samband. *Tendera* verkar ofta användas tillsammans med verb som *öka/minska/sjunka*, alltså vid gradförändring. Exempel på detta är ... *och avståndet mellan väljare och valda tenderar att öka* och ... *samtidigt som tidningsläsandet i landet tenderar att sjunka* (Parole).

Konstruktionen NPpatient [V + att + INF.] är lexikalt öppen, dvs. innehåller delar där man kan placera olika ord som passar in syntaktiskt och semantiskt (Croft & Cruse 2004:233). Både V och INF kan ha olika alternativ, det är bara *att* som är fast. INF är dock mycket friare än V, där det inte finns så många verb som fungerar betydelsemässigt i den här konstruktionen.

4. Alternativ till konstruktionen

Man kan fråga sig varför den här konstruktionen finns, om det inte går lika bra att använda något annat uttryckssätt. Ett alternativ som ligger nära till hands att pröva som ersättning för en infinitivfras är bisatsen.

Varför ersätter man inte helt enkelt inte infinitivfrasen i den här konstruktionen med finit bisats?

Jag anser att bisatsen i ... *investeringar i vägar som annars hotade (med) att de skulle förfalla* och ... *där en tank med 3 500 liter ammoniak hotade (med) att den skulle explodera* ger nominalfrasens huvudord, här *vägar* och *tank*, en mer aktiv roll i satsen till skillnad från en konstruktion med att + infinitiv. I synnerhet om prepositionen sätts ut, vilket det enligt mig finns större anledning att göra i samband med den finita bisatsen – i synnerhet i skrift, får man intrycket av att det inanimata huvudordet agerar, och muntligt hotar med att förfalla/explodera. Det är just den egenskapen som man skulle kunna förvänta sig hos lexemet *hota*, men som jag tycker minskar i och med konstruktionen med satsförkortning.

Min hypotes är att uttrycket i de allra flesta fall innehåller en preposition när huvudordet i NP är animat och har den semantiska rollen *agent*, och att konstruktionen V + att + INF tillkommit vid (oftast inanimata) huvudord i NP som har den semantiska funktionen *patient*, men att bruket av den senare har spridits även till uttryck med animata huvudord med rollen *agent*. Om man kopplar detta till Goldbergs *Principle of No Synonymy* (1995:67) fyller de två syntaktiska varianterna, NP[V + att + INF] och NP[V + PREP + BISATS], var sin semantisk-pragmatisk funktion.

Vidare blir exempelmeningarna med *tendera* ovan ogrammatiska om infinitivfrasen ersätts med en finit bisats: **när klyftorna tenderade att de skulle öka* och **samtidigt som tidningsläsandet i landet tenderar att det sjunker*. Detta visar att det finns användning för konstruktionen NP[V + att + INF].

5. Det konstruktionsgrammatiska tillvägagångssättets betydelse i arbetet

I beskrivningen av konstruktionen NP_{patient}[V + att + INF] måste man använda såväl syntaktiska som semantiska och pragmatiska företeelser. I lexikonet sägs inte hela sanningen om orden *hota*, *riskera* och *tendera*, och skillnader i syntaxen verkar medföra semantiska och pragmatiska skillnader. Vid sökning på ”hotade + att + infinitiv” med preposition tillfogad har jag bara hittat uttryck där huvudordet i NP är animat – med undantag för huvudord som ändå uppenbart utgörs av människor, som t.ex. *Sovjet*, *landstinget* och *föreningen*) – och *agent*.

Denna skillnad i användningen tyder på att det finns en semantisk skillnad mellan uttrycken, beroende på om de innehåller en preposition eller inte. När uttrycket inte innehåller någon preposition är huvudordet nämligen oftare inanimat. På det här sättet är de syntaktiska, semantiska och pragmatiska dragen beroende av varandra.

Litteraturlista

- Croft, William & Alan Cruse 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldberg, Adele. E 1995. *A construction grammar approach to argument structure*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Lyngfelt, Benjamin 2002. *Kontroll i svenskan. Den optimala tolkningen av infinitivers tankesubjekt*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis.
- Åfarli, Tor A. & Kristin M. Eide 2003. *Norsk generativ syntaks*. Oslo.